EINDWERKSTUK Nederlandse taal & cultuur

Donald van Lidth de Jeude

3683028

21-06-2013

Begeleider: N. Corver

Inhoudsopgave

- **SAMENVATTING (BLZ. 3)**
- **INLEIDING (BLZ. 4)**
- **THEORETISCH KADER (BLZ. 5)**
- **PROBLEEMSTELLING (BLZ. 10)**
- **METHODE (BLZ. 11)**
- **ANALYSE (BLZ. 13)**
- **INTERPRETATIE, DISCUSSIE EN CONCLUSIE (BLZ. 18)**
- **LITERATUURLIJST (BLZ. 22)**
- **BIJLAGE (I): DE ENQUÊTE (BLZ. 23)**
- **BIJLAGE (II): LIJST VAN KERNBEGRIPPEN VOOR TAALKUNDE (BLZ. 29)**

SAMENVATTING

Dit is een verslag van het opinieonderzoek dat ik heb gehouden voor mijn eindwerkstuk van de bachelor Nederlands taal en cultuur. Het onderwerp van dit werkstuk is 'de rol van taalkunde in het schoolvak Nederlands'. In de literatuur die hierover reeds is verschenen ontbreken in mijn ogen de meningen van docenten Nederlands op dit gebied. Dit heeft mij gemotiveerd om het volgende te onderzoeken:

Vraagstelling:
'Hoe denken docenten Nederlands in het voortgezet onderwijs over het (invoeren van een) vakonderdeel taalkunde?'
De volgende deelvragen worden gesteld:

- *Vinden docenten Nederlands dat taalkunde een groot en verplicht onderdeel van het schoolvak Nederlands moet zijn/worden?*
- *Hoe wordt er op dit moment aandacht besteed aan taalkunde in het schoolvak Nederlands?*
- *Op wat voor manieren denken docenten Nederlands dat taalkunde (prominenter) zou kunnen voorkomen in het schoolvak Nederlands?*
- *Denken docenten Nederlands dat hun taalkundige kennis en die van hun collega's voldoende is om het vakonderdeel taalkunde te kunnen geven?*
- *In hoeverre denken docenten Nederlands dat het realistisch is dat het vakonderdeel taalkunde in de komende twintig jaar een prominentere rol in het schoolvak Nederlands krijgt?*

Aanpak:
Docenten Nederlands van verschillende middelbare scholen hebben een enquête ingevuld, die vragen bevat naar hun meningen over het vakonderdeel taalkunde in het voortgezet onderwijs. De resultaten en gemiddeldes van deze enquête zijn berekend en vergeleken. Aan de hand van deze gemiddeldes zijn conclusies getrokken.

Belangrijkste conclusies:
In de huidige onderwijspraktijk wordt er weinig aandacht aan taalkunde geschonken. Docenten Nederlands vinden het redelijk wenselijk dat er meer aandacht komt voor taalkunde in het voortgezet onderwijs. De combinatie tussen taalkunde en lees- of schrijfvaardigheid vinden zij geschikt. Ook zijn de docenten van mening dat de taalkundige onderwerpen eerste-taalverwerving, taal en media, straattaal en traditionele grammatica geschikt zijn voor het onderwijs Nederlands. Het huidige grammaticaonderwijs is volgends de docenten niet echt effectief genoeg en zou anders moeten worden vormgegeven. Docenten Nederlands zouden op dit moment voldoende in staat zijn om leerlingen van taalkundige kennis te voorzien. Toch geloven de docenten niet dat taalkunde binnen de komende twintig jaar een prominentere plek in het curriculum Nederlands zal krijgen. Daarvoor is er te weinig draagvlak binnen het onderwijs en te weinig beschikbare lestijd. Bovendien denken ze niet dat de overheid snel beslist tot het uitbreiden van het taalkundeaanbod in het voortgezet onderwijs.

INLEIDING

In de afgelopen twee decennia zijn er verschillende onderzoeken gedaan naar de rol van taalkunde binnen het vak Nederlands in het voortgezet onderwijs. Het blijkt dat deze rol sinds de jaren ’70 sterk is afgenomen, ten faveure van het taalvaardigheidsonderwijs. Jarenlang was het grammaticaonderwijs het enige vakonderdeel waarmee de taalkunde nog vertegenwoordigd was. De Commissie Vernieuwing Eindexamenprogramma’s Nederlands VWO/HAVO (CVEN)[1] heeft begin jaren ’90 gepoogd om een overtuigend plan voor een concrete invulling van het vakonderdeel taalkunde op te stellen. Dit plan heeft echter niet geleid tot grote veranderingen. Het is hoogstens opvallend dat enkele schoolmethodes/schoolboeken sindsdien kort taalkundige onderwerpen als taalvariatie en straattaal behandelen, maar deze onderwerpen worden in de praktijk vooral ingezet wanneer er tijd over blijkt te zijn. In het curriculum Nederlands neemt de taalkunde nog altijd een marginale plaats in. Met name uit de hoek van de lerarenopleiders (Hans Hulshof, Marjon Tammenga-Helmantel, Peter-Arno Coppen) komen veel negatieve reacties op dit verschijnsel. Zonder het nut van taalvaardigheidsonderwijs te willen bagatelliseren richten de kritieken zich op de belangen van een degelijke taalkundige basis bij middelbare scholieren. De voornaamste belangen die worden genoemd zijn een beter begrip van de moedertaal en het makkelijker aanleren van vreemde talen. In veel artikelen over de vermindering van het taalkundeaandeel in het schoolvak Nederlands wordt gesteld dat er een kentering moet komen. Taalkunde zou een veel prominentere plaats moeten krijgen in het voortgezet onderwijs. Veel suggesties worden gedaan: er zou een individueel schoolvak taalkunde moeten komen, de nadrukken binnen het schoolvak Nederlands zouden (lichtelijk) moeten verschuiven, of er zou een samenwerking tussen de verschillende talen moeten komen, om zo de taalkunde vanuit een breder perspectief te belichten. Toch blijft het vaak bij deze suggesties en ontbreekt een degelijke wetenschappelijke onderbouwing. De enige die zich hierin echt onderscheidt is Ton Hendrix, die verbonden is aan het instituut voor toetsontwikkeling Cito. Hij probeerde in *Taalkunde getoetst* (1997) aan te tonen dat het aanbieden van degelijk taalkundeonderwijs mogelijk moet zijn via een cursus binnen het schoolvak Nederlands. Hij hield een kleinschalig experiment op een aantal scholen met een aantal opgestelde taalkundecursussen. Uit het feit dat de leerlingen na de cursus iets opgestoken bleken te hebben en dat zowel leerlingen en leraren na afloop zeiden de cursussen als leuk en nuttig te hebben ervaren, concludeerde Hendrix dat het invoeren van een cursus taalkunde in het vak Nederlands zowel wenselijk als mogelijk is. Zelf ben ik docent Nederlands met een tweedegraads bevoegdheid en heb ik gedurende één jaar lesgegeven aan verschillende klassen van verschillende niveaus. Om mij heen heb ik altijd de nodige scepsis ervaren bij docenten tegenover veranderingen binnen het vakgebied. Aangezien docenten in deze kwestie naar mijn idee een belangrijke partij zijn, zij zouden immers de taalkundige stof aan moeten bieden aan hun leerlingen, en er in vrijwel alle geschreven artikelen over het onderwerp nauwelijks aandacht is gegeven aan de meningen van docenten, heb ik besloten een opinieonderzoek te doen naar deze meningen. De hoofdvraag van mijn onderzoek is:
Hoe denken docenten Nederlands in het voortgezet onderwijs over het (invoeren van een) vakonderdeel taalkunde?
Hopelijk wordt uit mijn onderzoek duidelijk of docenten het wenselijk en mogelijk achten dat er in de komende jaren serieus werk wordt gemaakt van de al langer bestaande plannen om de taalkunde helemaal terug te brengen in het voortgezet onderwijs.

In hoofdstuk 1 van dit verslag geef ik het theoretisch kader van mijn onderzoek. In hoofdstuk 2 volgt de probleemstelling en een korte operationalisering. Hoofdstuk 3 bestaat uit de methode van het onderzoek. De analyse en eerste interpretatie van de resultaten van het onderzoek wordt in hoofdstuk 4 gepresenteerd. Vervolgens wordt in het laatste hoofdstuk 5 de interpretatie vervolgd, in combinatie met de discussie en wordt het verslag afgesloten met een korte reflectie op het onderzoek en de belangrijkste conclusies.

[1] Hulshof, H. & Hendrix, T. (1996), *Kennis over taal en taalverschijnselen*, p. 12.

HOOFDSTUK 1: THEORETISCH KADER)

1. Wat is het nut van taalkundige vorming?

Natuurlijk is het bij het eventuele vergroten van het aanbod van taalkunde in het voortgezet onderwijs van belang dat taalkundige kennis ook daadwerkelijk van toegevoegde waarde is. Daarom moeten de voordelen van taalkundige vorming duidelijk in kaart worden gebracht. Hoogleraar Nederlandse didactiek Hans Hulshof sprak tijdens zijn inaugurele rede (2002) de volgende woorden: 'Taalkundige vorming is te omschrijven als het in een didactische aankleding presenteren en overdragen van taalculturele kennis die leidt tot het inzicht of besef van het belang van taal als waardevol fenomeen. Het doel is dat de leerlingen verantwoorde uitspraken kunnen doen over enkele taalverschijnselen en taalkwesties, waarbij zij de verworven taalkundige kennis toepassen en/of op basis daarvan een oordeel geven. Als argumenten voor een dergelijk onderdeel in het schoolvak zijn in het algemeen te noemen: het culturele belang (inzicht in taal als maatschappelijk fenomeen), het sociale belang (inzicht in factoren die de interactie belemmeren en bevorderen) en het persoonlijke belang (inzicht in de cognitieve uitrusting van de mens).'[2] Deze drie argumenten gelden dus voor taalkundige vorming in zijn algemeenheid. Hoogleraar Vakdidactiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen Peter-Arno Coppen zette in zijn artikel in *De Taalcanon* (2012) uiteen wat de belangrijkste argumenten voor grammaticaonderwijs zijn, bezien vanuit het taalonderwijs. Coppen maakt onderscheid tussen de visie van de taalonderwijzers ('hoe het hoort' in de taal (wat zijn de regels?)) en de visie van de taalfilosofen ('hoe het zit' in de taal (wat is de logica in het taalsysteem?)). 'Deze twee visies zijn typisch voor de schoolgrammatica door de eeuwen heen: gaat het om hoe het hoort of gaat het om hoe het zit? Weten hoe het hoort is erg belangrijk als je een vreemde taal moet leren, want dan wil je snel een woordenschat verwerven en leren hoe je de woorden in de goede volgorde neerzet. Je hoeft dan niet zo nodig te weten wat er allemaal eventueel mogelijk is, het gaat erom wat het beste is in de taal. Bijvoorbeeld dat je in het Duits hoort te zeggen *wenn ich du wäre*, ook al komt *wenn ich dich wäre* af en toe voor. Voor je moedertaal ligt het anders: daarin heb je al een behoorlijke woordenschat en gevoel voor de juiste woordvolgorde. Dat komt aan op uitbreiden en verder ontwikkelen. Dat betekent dat er bij de schoolgrammatica van je moedertaal meer aandacht kan worden besteed aan hoe de taal in elkaar zit.'[3] De argumenten die gegeven zijn voor taalkundige vorming en grammaticaonderwijs in het bijzonder zijn in mijn ogen acceptabel en rechtvaardigen de pogingen om het taalkundeaanbod in het voortgezet onderwijs te vergroten. Een ander argument dat zou kunnen worden gegeven is dat taalkundige vorming een bijdrage levert aan de communicatieve vaardigheden van leerlingen. Taalkundige onderwerpen als straattaal, dialecten en taal en media geven de leerlingen een bredere kijk op het fenomeen taal en hoe de taal gebruikt kan worden. Leerlingen leren verschillende manieren om te communiceren.

2. Welke suggesties voor taalkundeonderwijs worden er gedaan?

Hans Hulshof en Ton Hendrix schreven in 1996 het boek *Kennis over taal en taalverschijnselen*, met als ondertitel *omgaan met taalkundige onderwerpen in de klas*. Hun boek is een reactie op de ontwikkelingen sinds het CVEN-rapport uit 1991: 'Wij hebben getracht de sinds *Het CVEN-rapport* (1991) ontwikkelde ideeën handen en voeten te geven, zodat een (a.s.) docent Nederlands het aandurft de leerlingen te laten omgaan met taalkundige onderwerpen. (…) Onderwerpen als taalverwerving en taalvariatie zijn zeker relevant en interessant voor leerlingen, dat had Van Ginneken in 1917 al goed begrepen. Inhoudelijk en didactisch zijn we wat deze onderwerpen betreft nu bijna 80 jaar later een stuk verder, zodat de representatie en presentatie ervan binnen de mogelijkheden liggen. Dat hopen wij in dit boek aan te tonen.'[4] De onderwerpen taalverwerving en taalvariatie worden naar voren geschoven als de ideale taalkundige onderwerpen voor het voortgezet onderwijs. Bij de bespreking van Hendrix' *Taalkunde getoetst* (1997) kom ik hier op terug.

---

[2] Hulshof, H. (2002), *Vormen van taalkennis*, p. 23.
[3] Coppen, P. (2012), *Wat is de zin van schoolgrammatica?* p. 58.
[4] Hulshof, H. & Hendrix, T. (1996), *Kennis over taal en taalverschijnselen*, p. 14.

Hulshof en Hendrix zien mogelijkheden om taalkunde in combinatie met leesvaardigheid aan te bieden. Ze verklaren dit als volgt: 'Taalkundige inhouden combineren met een cursorische lesopbouw van leesvaardigheid lijkt het ei van Columbus, omdat leerlingen immers via teksten kennis moeten nemen van informatie over taal(systeem), taalgebruik en taalwetenschap: (lees)vaardigheidstraining voor gevorderden dus aan de hand van een taalkundig onderwerp.'[5] Het taalkundeonderwijs dat de twee voor ogen hebben 'kan een meer aan de vakwetenschap verwante invulling van het schoolvak Nederlands gaan geven. Het wordt gekoppeld aan vermogens en dat betekent dan onder andere dat leerlingen op basis van eerder uit teksten opgedane kennis tot taalkundig verantwoorde uitspraken moeten komen over nieuwe taalverschijnselen en taalkwesties die aansluiten bij het eerder door hen verwerkte materiaal.'[6] Er zijn drie aanbiedingsvormen van taalkundeonderwijs mogelijk: ingebed in taalvaardigheidsonderwijs, als een apart onderdeel binnen het vak Nederlands en als een autonoom schoolvak. Dit laatste zou met name volgens Hendrix de voorkeur verdienen. Toch erkent hij dat dit nog een stap te ver zou zijn. Hulshof en Hendrix focussen zich in hun boek vooral op de combinatie tussen taalkunde en taalvaardigheid. 'De uitgangssituatie is dat leerlingen eerst een basiscursus hebben doorgewerkt (…) en daarna een verdiepende themacursus'[7]. Vervolgens worden er drie cycli van verwerkingsvormen voorgesteld, waarbij de actieve inbreng van de leerlingen zelf per cyclus toeneemt. In cyclus 1 krijgen de leerlingen een tekst met vragen voorgelegd. 'Wanneer er maar weinig tijd is om met taalkundige onderwerpen bezig te zijn, dan neemt de behandeling van de basiscursus al een groot deel van de beschikbare tijd in beslag. Om te controleren of de leerlingen kunnen omgaan met de leerstof uit die basiscursus wordt hun een tekst voorgelegd over een taalkundig onderwerp dat aansluit bij of voortborduurt op wat in de cursus aan de orde is gekomen. Het is de bedoeling dat die tekst *taalkundige verschijnselen, uitspraken of kwesties oplevert, die in een samenhangende context zijn opgenomen*. (…) De leerlingen moeten tot een antwoord komen door gebruik te maken van hun kennis van de leerstof uit de syllabus en de gegevens die in de vraag worden aangedragen.'[8] Deze cyclus krijgt veruit de meeste aandacht. In cyclus 2 moeten de leerlingen een gedocumenteerd opstel schrijven en/of (daarvan) een voordracht houden. Cyclus 3 behelst het maken van een werkstuk. Hulshof en Hendrix leggen het verschil tussen cycli 2 en 3 als volgt uit: 'Bij het gedocumenteerd opstel is het de docent die één (of meer) probleemstelling(en) met bijbehorende documentatie en fasering van het werk aan de leerlingen voorlegt. Dat is anders bij het maken van een werkstuk. Daarbij gaat het om een samenhangende taakstelling waarbij allerlei vaardigheden geïntegreerd aan bod komen en waarbij een beroep wordt gedaan op de zelfstandigheid van de leerling.'[9] Hulshof en Hendrix geven enkele voorbeelden van hun ideeën bij deze cycli. Toch ontbreekt de empirie: de drie cycli zijn door de twee nog niet getest. Het blijft bij suggesties. Onderzoek op basis van experimenten lijkt me nodig om te kunnen bepalen of de voorstellen van Hulshof en Hendrix aan te nemen zijn.

Een jaar later, in 1997, verscheen Ton Hendrix' *Taalkunde getoetst*. In dit artikel is wél sprake van een experiment. Hendrix verwoordt zijn doel als volgt: 'Deze studie onder de titel *Taalkunde getoetst. De validatie van een vakonderdeel taalkunde in het schoolvak Nederlands* is in het kader van de didactiek van het Nederlands verricht. Het is een poging om de vertaalslag van de academische taalkunde naar taalkunde in het schoolvak Nederlands te maken èn te verantwoorden. Het gaat om het ontwerpen van een didactisch raamwerk, waarbinnen taalkunde of (…) 'kennis over taal en taalverschijnselen' in het voortgezet onderwijs onderwezen kan worden.[10] Hendrix wil kortom een aanbiedingsvorm van taalkunde ontwerpen en presenteren. Daarin plaatst hij de volgende opmerking met betrekking tot de inhoudsvaliditeit van zijn onderzoek: 'Voor de toetsing van taalkunde in deze fase niet worden teruggevallen op bewijsmateriaal dat zich oriënteert op de

[5] Hulshof, H. & Hendrix, T. (1996), *Kennis over taal en taalverschijnselen*, p. 18.
[6] A.w., p. 30-31.
[7] A.w., p. 65.
[8] A.w., p. 66-67.
[9] A.w., p. 88.
[10] Hendrix, T. (1997), *Taalkunde getoetst*, p. 8.

inhoudsomschrijving van het gegeven onderwijs, zoals dat bijvoorbeeld zou kunnen bij leesvaardigheid (of samenvatten). Er is geen traditie in het onderwijs taalkunde, het vakonderdeel bestaat immers (nog) niet. Het leerdomein taalkunde moet daarom eerst worden uitgewerkt in de vorm van clusters met eindtermen en bijpassend leermateriaal (modulen). De haalbaarheid en bruikbaarheid daarvan zouden eerst beproefd moeten worden in een experiment.'[11] Daarmee slaat Hendrix de spijker op de kop. Er is geen vergelijkingsmateriaal, dus het is een compleet op zichzelf staand experiment. Het CVEN-voorstel van begin jaren '90 dient als inspiratiebron voor Hendrix. In dit voorstel wordt gesteld dat leerlingen aan de ene kant eigenschappen van taal(gebruik) moeten kunnen onderkennen en benoemen en aan de andere kant een oordeel moeten kunnen geven over een aantal belangrijke taalkwesties. Bij het uitwerken van het vakonderdeel taalkunde is het in de eerste plaats belangrijk om te weten hoeveel lestijd er beschikbaar is, aangezien het huidige lesprogramma Nederlands niet bepaald veel ruimte biedt. 'Het lijkt een realistisch uitgangspunt uit te gaan van beperkte lestijd en van een schooltype waar nog enige rek in het programma zit: de bovenbouw van het vwo. Te denken valt aan ongeveer 20 lessen taalkunde, idealiter geconcentreerd in één jaar (5 vwo).'[12] Hendrix gaat in zijn experiment uit van vijftien lesuren. Eerder wees ik er al op dat Hulshof en Hendrix de onderwerpen taalverwerving en taalvariatie ideaal vinden voor het vak taalkunde in het voortgezet onderwijs. Hendrix geeft hiervoor de volgende verklaring: 'Een oriëntatie op taalverschijnselen waar een leerling redelijkerwijze mee in aanraking zou kunnen komen, is vanuit didactisch oogpunt wenselijk. Fonetiek of semiotiek bijvoorbeeld lijken vanwege het (al te) specialistisch karakter niet zo direct voor de hand te liggen. In de onderwerpen taalvariatie en eerste-taalverwerving kunnen zowel aspecten van het taalsysteem als aspecten van het gebruik van het systeem aan de orde komen. (…) De ervaring in de didactische praktijk (en met examens) leert dat affiniteit met een bepaald onderwerp van invloed is op de motivatie en prestatie van de leerlingen.'[13] Vervolgens presenteert Hendrix een lange lijst van kernbegrippen voor taalkunde in het algemeen, voor taalvariatie en voor eerste-taalverwerving. Deze lijst is terug te vinden in bijlage (II).

Aan het experiment namen 25 klassen deel van achttien verschillende scholen. Zeven van de klassen namen alleen deel aan de voor- en eindmeting en dienden daarmee puur als controlegroep. Zes andere klassen kregen behalve de voor- en eindmeting ook een basiscursus taalkunde op papier aangeboden. Ook deze zes klassen dienden als controlegroep. De overige twaalf klassen werden allemaal geconfronteerd met een basiscursus taalkunde in de klas. Zes van deze klassen vervolgden het experiment met een themacursus taalvariatie, waar de andere zes klassen een themacursus eerste-taalverwerving voor hun kiezen kregen. De algemene onderzoeksvraag luidde: '*In hoeverre zijn leerlingen van de bovenbouw vwo in staat taalkundig verantwoorde uitspraken te doen op basis van onderwijs in bepaalde taalverschijnselen, c.q. eerste taalverwerving en taalvariatie en daarmee samenhangende taalkwesties?*'[14] Hendrix verwachtte dat deze leerlingen hier in ieder geval beter toe in staat zouden zijn dan de leerlingen die het taalkunde-onderwijs niet kregen. Een belangrijke deelvraag in zijn onderzoek was de volgende: '*Zijn leerlingen in staat zónder voorafgaand taalkunde-onderwijs over bepaalde taalverschijnselen en taalkwesties taalkundig verantwoorde uitspraken te doen?*'[15] Hendrix verwachtte dat taalkunde-onderwijs noodzakelijk was voor leerlingen om taalkundig verantwoorde uitspraken te kunnen doen, maar de resultaten van de voormeting lieten zien dat de taalkundige basis van de leerlingen al van een heel behoorlijk niveau was. Ze beantwoordden gemiddeld meer dan de helft van de vragen juist. Dit doet vermoeden dat deze voormeting niet van een juist niveau was. Uit de eindmetingen bleek dat de experimentele condities betere resultaten behaalden dan de controlecondities, maar slechts bij de thematoets taalvariatie was er een significant verschil zichtbaar. Ook stelt Hendrix: 'Het is niet zonder meer duidelijk dat leerlingen bij het oplossen van de in de toetsen voorgelegde vraagstukken ook daadwerkelijk

[11] Hendrix, T. (1997), *Taalkunde getoetst*, p. 16.
[12] A.w., p. 27.
[13] A.w., p. 29.
[14] A.w., p. 56.
[15] A.w., p. 57.

taalkundige vermogens gedemonstreerd hebben. Met andere woorden kan men zich afvragen hoe valide het is om de toetsscores te interpreteren als realisaties van de nagestreefde taalkundige vermogens.'[16] Met deze woorden zorgt Hendrix er volgens mij voor dat de resultaten van het experiment hun waarde verliezen. Ze zijn blijkbaar niet te interpreteren, zoals Hendrix ze wel had willen interpreteren. In de evaluatie van het onderzoek worden de resultaten van een enquête onder de deelnemende docenten en leerlingen besproken. Deze enquête werd na afloop van het experiment gehouden. Het grootste gedeelte van de docenten bleek van mening dat een cursus (of een basiscursus gevolgd door een themacursus) taalkunde van vijftien lessen haalbaar moet zijn binnen één schooljaar. De docenten concludeerden dat hun leerlingen tijdens de cursussen gemotiveerd en geïnteresseerd overkwamen. Dit werd bevestigd door de uitkomsten van de enquêtes onder de leerlingen. Zij vonden de cursussen een welkome afwisseling op het reguliere lesprogramma. Zowel docenten als leerlingen vinden het een goed idee om in het lesprogramma ruimte te maken voor (een) dergelijke taalkundige cursus(sen). Volgens mij wordt dit mede veroorzaakt door het experimentele karakter van de gehouden cursussen. Voor zowel de docenten als de leerlingen was deze manier van werken iets geheel nieuws. Dat levert al snel positieve beoordelingen op. Hendrix geeft één aanbeveling: 'Gelet op de uitkomsten van dit experiment is er eigenlijk maar één aanbeveling: taalkunde zou een regulier onderdeel moeten worden van het schoolvak Nederlands. (…) De praktische noodzaak om ruimte te vinden in het programma en om docenten Nederlands zo weinig mogelijk extra te belasten, heeft ertoe geleid om van de nood een deugd te maken en een combinatie van taalkunde en taalvaardigheidstraining zo uit te werken, dat beide vakonderdelen daarvan kunnen profiteren.'[17] Hendrix vindt dat zijn onderzoek heeft aangetoond dat taalkunde een regulier onderdeel van het schoolvak Nederlands zou moeten worden. Deze conclusie is in mijn ogen niet terecht. Het experiment heeft geen bijzonder overtuigende resultaten opgeleverd. Hendrix wijst zelf al op de problematiek van het interpreteren van deze resultaten. Hij lijkt bij zijn uitspraak erg veel waarde te hechten aan de meningen van de deelnemende docenten en leerlingen, die zeer positief waren. Toch zou hij zich beter kunnen richten op de uitkomsten van zijn experiment.

3. Wat moet er gebeuren om het aanbod taalkunde te kunnen vergroten?

Lerarenopleider Marjon Tammenga-Helmantel (2010) geeft in haar artikel in Levende Talen Magazine (LTM) aan wat er volgens haar nodig is om het aandeel van taalkunde in het voortgezet onderwijs te vergroten. Dit artikel is een reactie op de eerder dat jaar verschenen special van LTM: *Taalkunde en het schoolvak Nederlands*. 'Ten eerste is er een team van – noem het maar – taalkundeliefhebbers nodig die een helder beleid uitzetten en duidelijke keuzes maken in doelen, opzet en didactiek. Dit is noodzakelijk om ministers of staatssecretarissen te overtuigen van het nut van taalkunde binnen het vo. (…) Ten tweede zie ik grotere kansen voor een versteviging van taalkunde binnen het vo als het perspectief dat werd genomen in de genoemde special verbreed wordt.'[18] Tammenga-Helmantel verwijst hier expliciet naar de eerdergenoemde special. Het breder perspectief waarover ze spreekt legt ze in het vervolg van haar artikel uit. 'Bij een breder perspectief moet men denken aan drie richtingen. Ten eerste het internationale perspectief. Wat is de positie van taalkunde in het moedertaalonderwijs in de ons omringende landen? En welke keuzes zijn daar gemaakt ten aanzien van doelen, didactiek en inhoud, en waarom? Wellicht kunnen we leren van elders opgedane kennis. Naast het internationale perspectief kan ook dichter bij huis steun en enthousiasme gevonden worden. Docenten moderne vreemde talen (mvt) kunnen hun inbreng hebben. Zij kunnen taalkundige fenomenen in een contrastief en vaak zeer verhelderend perspectief plaatsen. (…) Ten slotte is het belangrijk om taalkundeonderwijs niet te verwarren met traditioneel grammaticaonderwijs en om niet het nut van het laatste in twijfel te trekken ten gunste van

[16] Hendrix, T. (1997), *Taalkunde getoetst,* p. 110.
[17] A.w., p. 118.
[18] Tammenga-Helmantel, M. (2010), *Taalkunde in het voortgezet onderwijs*. In: LTM 2010/7, p. 11.

taalkundeonderwijs.'[19] Of Tammenga-Helmantel hier de traditionele grammatica compleet los ziet van de taalkunde is niet geheel duidelijk. Voor de organisatie van taalkunde in het voortgezet onderwijs, pleit ze, in tegenstelling tot de organisatie van bijv. de letterkunde, voor geïntegreerd onderwijs. Een talenbrede aanpak zou de in haar artikel beschreven doelen binnen bereik brengen.[20] Ze besluit haar betoog als volgt: 'Willen we er wat van maken, dan moeten we het goed verkopen. Ervaringsdeskundigen uit het onderwijsveld, didactici en taalkundigen moeten samen, en wel in samenwerking met mvt-deskundigen, een strategisch plan maken voor geïntegreerd taalkundeonderwijs, op inhoudelijk en didactisch niveau.'[21]

4. Kritiek op de tot dusver verschenen literatuur.

Docent Nederlands Helge Bonset heeft in zijn artikel in LTM (2011, nummer 2) veel kritiek op het eerder beschreven artikel van Tammenga-Helmantel. Hij vindt dat Tammenga-Helmantel haar bronnen verkeerd gebruikt heeft en onwaarheden vertelt. Op de precieze kritiek ga ik niet in. Het artikel van Bonset acht ik vooral van belang, omdat ik me aansluit bij zijn belangrijkste standpunten in het artikel. Hij wijst op het experiment van Hendrix en dat op basis van dit experiment nog steeds niet geconcludeerd mag worden dat taalkundeonderwijs verplicht zou moeten worden ingevoerd in de bovenbouw van havo en vwo. 'Daarvoor zou allereerst nagegaan moeten worden welke behoeften er bij maatschappelijke groeperingen leven aan taalbeschouwings- dan wel taalkundeonderwijs. (…) Van daaruit zouden het precieze doel van dit onderwijs en de selectie van de leerstof moeten worden bepaald. Bovendien had Hendrix' experiment alleen betrekking op het vwo, zodat we niets weten over de haalbaarheid van taalkundeonderwijs voor het havo.'[22] Welke 'maatschappelijke groeperingen' Bonset precies bedoelt is niet duidelijk. Over het tot dusver verrichte onderzoek op dit gebied zegt hij: 'Naar het complexe en veel bediscussieerde domein grammatica/taalbeschouwing/taalkunde is in ons land in veertig jaar tijd bar weinig empirisch onderzoek gedaan. In onze inventarisatie komen we met de allersoepelste wijze van tellen niet verder dan 42 onderzoeken. Nog niet de helft daarvan is uitgevoerd door taalkundigen. Zodoende blijft de discussie er een van veel geloofsovertuigingen, weinig empirische gegevens.'[23] Dit is in mijn ogen een zeer belangrijke constatering. Er is ontzettend veel gesuggereerd, maar ontzettend weinig 'gedaan'. Het artikel van Tammenga-Helmantel is hiervan een treffend voorbeeld. Overigens vermeldt Bonset niet expliciet om welke 42 onderzoeken het gaat, maar het is wel duidelijk dat Hendrix' *Taalkunde getoetst* tot deze onderzoeken behoort. Hendrix heeft weliswaar een stap in de goede richting gezet, maar zijn bevindingen zijn veel te beperkt om te mogen spreken van overtuigende argumenten voor het invoeren, dan wel uitbreiden van taalkundeonderwijs in het vo.

[19] Tammenga-Helmantel, M. (2010), *Taalkunde in het voortgezet onderwijs.* In: LTM 2010/7, p. 12.
[20] A.w., p. 13.
[21] A.w., p. 13.
[22] Bonset, H. (2011), *Taalkundeonderwijs: veel geloof, weinig empirie*. In: LTM 2011/2, p. 16.
[23] A.w., p. 16.

HOOFDSTUK 2: PROBLEEMSTELLING

In de eerder besproken onderzoeken wordt maar incidenteel gesproken over de rol van docenten in de discussie over taalkunde in het voortgezet onderwijs. Het is wel duidelijk dat er meer werkdruk zal komen te staan op de docenten Nederlands, wanneer het aanbod van het vakonderdeel taalkunde in het vo zou worden uitgebreid. Aangezien de docenten Nederlands uiteindelijk voor de overdracht naar de leerlingen zouden moeten zorgen, is het de moeite waard te kijken wat hun meningen zijn aangaande dit onderwerp. Zitten ze wel te wachten op een uitgebreid vakonderdeel taalkunde? Vinden ze het nuttig? En zien ze het er ooit van komen? Tijdens dit onderzoek probeer ik dit duidelijk te maken.

De hoofdvraag van dit onderzoek is de volgende:
Hoe denken docenten Nederlands in het voortgezet onderwijs over het (invoeren van een) vakonderdeel taalkunde?
Hieronder geef ik tevens de vijf belangrijkste deelvragen van dit onderzoek:

1. *Vinden docenten Nederlands dat taalkunde een groot en verplicht onderdeel van het schoolvak Nederlands moet zijn/worden?*
2. *Hoe wordt er op dit moment aandacht besteed aan taalkunde in het schoolvak Nederlands?*
3. *Op wat voor manieren denken docenten Nederlands dat taalkunde (prominenter) zou kunnen voorkomen in het schoolvak Nederlands?*
4. *Denken docenten Nederlands dat hun taalkundige kennis en die van hun collega's voldoende is om het vakonderdeel taalkunde te kunnen geven?*
5. *In hoeverre denken docenten Nederlands dat het realistisch is dat het vakonderdeel taalkunde in de komende twintig jaar een prominentere rol in het schoolvak Nederlands krijgt?*

Om tot de antwoorden op deze vragen te komen wordt een opinieonderzoek gedaan. Een aantal docenten Nederlands, verspreid over verschillende scholen, is gevraagd een enquête over taalkunde in het schoolvak Nederlands in te vullen. Negentien docenten hebben de enquête ingevuld. Deze docenten geven les op het VMBO-T, het HAVO en/of het VWO. De resultaten van deze enquête worden verwerkt en vergeleken. In het volgende hoofdstuk wordt de onderzoeksopzet en de motivatie daarvan gegeven. In het hoofdstuk 'Analyse' worden de uitkomsten van het onderzoek gepresenteerd.

HOOFDSTUK 3: METHODE

In dit hoofdstuk geef ik allereerst informatie over de deelnemers aan mijn onderzoek. Vervolgens verklaar ik het meetinstrument van mijn opinieonderzoek, de enquête.

Om deelnemers aan mijn onderzoek te vinden, benaderde ik docenten Nederlands op zes verschillende middelbare scholen. Daarnaast werden ook docenten Nederlands die ik persoonlijk ken verzocht om mee te doen. Uiteindelijk hebben negentien docenten besloten deel te nemen aan het onderzoek. Hieronder volgt enige informatie over de samenstelling van de deelnemersgroep.

GESLACHT

Dertien van de negentien deelnemende docenten (68,4%) is vrouw, tegenover zes deelnemende mannelijke docenten (31,6%).

LEEFTIJD

In het onderzoek worden drie leeftijdsgroepen onderscheiden. De groep van 18-25 jaar geldt als de groep van de jonge, nieuwe docenten. De groep van 26-35 jaar is de groep van de nog altijd jonge docenten, maar met iets meer levens- en werkervaring. De laatste groep is die van 36 jaar en ouder. De docenten in deze groep hebben de meeste levens- en werkervaring en zijn vermoedelijk ook het langste actief in het onderwijs. Het onderscheid tussen deze drie groepen is gemaakt om te onderzoeken of leeftijd een rol speelt bij de scores in het onderzoek. Vier van de docenten (21,1%) vallen binnen de groep '18-25 jaar'. Zes van de docenten (31,6%) vallen binnen de groep '26-35 jaar'. Ten slotte vallen negen van de docenten (47,4%) binnen de groep '36 jaar en ouder'.

ERVARING

Ook is het aantal actieve jaren een relevante factor. Hoeveel jaar ervaring heeft een deelnemer reeds als docent Nederlands? Ook in dit geval worden er drie groepen onderscheiden. De groep van 1-5 jaar heeft relatief weinig ervaring als docent Nederlands. De groep van 6-12 jaar heeft een zeer behoorlijke ervaring als docent Nederlands en de laatste groep van 13 jaar en meer wordt gezien als de groep docenten met veel ervaring. Zes van de docenten (31,6%) vallen binnen de groep '1-5 jaar'. Zeven van de docenten (36,8%) vallen binnen de groep '6-12 jaar' en de overige zes docenten (31,6%) vallen binnen de groep '13 jaar en meer'.

ONDERBOUW/BOVENBOUW

Docenten werd gevraagd aan te geven in welke jaargangen ze lesgeven. De jaargangen 1-3 worden hierbij aangemerkt als 'onderbouw', terwijl de jaargangen 4-6 worden gezien als 'bovenbouw'. Dit specifieke onderscheid maak ik hier duidelijk, omdat de derde klas van het vmbo-t meestal wordt gezien als bovenbouw. Ik heb echter niet voldoende informatie van de docenten gevraagd, om te kunnen bepalen op welk niveau ze in welke jaargangen lesgeven. Als ik in dit verslag spreek van de bovenbouw, valt de derde klas van het vmbo-t daar dus *niet* onder. Vijf van de docenten (26,3%) geven alleen les in de onderbouw, terwijl vier van de docenten (21,1%) slechts les geven in de bovenbouw. Voor tien van de docenten (52,6%) geldt dat ze zowel in de onderbouw als in de bovenbouw lesgeven.

NIVEAU

Twee van de docenten (10,5%) geven alleen les op het vmbo-t, twee andere docenten (10,5%) geven slechts op het havo les en vijf docenten (26,3%) geven alleen les op het vwo. Twee docenten (10,5%) geven zowel op het vmbo-t als op het HAVO les, terwijl vier docenten (21,1%) op zowel het havo als het vwo lesgeven. De overige vier docenten (21,1%) geven op de drie niveaus les. Tijdens het vergelijken van de docenten met betrekking tot deze variabele richt ik me op twee groepen: de groep docenten die geen vwo les geeft (31,5%) en de groep die wel vwo les geeft (47,4%). De vier docenten die op alle niveaus lesgeven neem ik tijdens het vergelijken niet mee.

De negentien docenten hebben allen een enquête ingevuld, die ze per mail was toegestuurd. Deze enquête is een bruikbaar middel om de meningen van de deelnemende docenten over verschillende kwesties duidelijk en overzichtelijk te kunnen meten. De docenten werd gevraagd de enquête in te vullen en terug op te sturen. De enquête bestaat, op de algemene vragen naar de hierboven beschreven variabelen na, uit 51 vragen. De eerste van deze vragen is 'Welke onderdelen van uw

onderwijs Nederlands vallen volgens u onder taalkunde?'. De antwoorden op deze vraag tonen aan wat docenten zien als taalkundige onderdelen. In het vorige hoofdstuk zette ik de vijf belangrijkste deelvragen van dit onderzoek op een rijtje. Van de 50 overgebleven vragen hebben er twee betrekking op deelvraag 1. Vraag 4 gaat over de wenselijkheid van het vergroten van de aandacht voor taalkunde binnen het vak Nederlands en vraag 18 gaat over de wenselijkheid van het vergroten van de aandacht voor Nederlandse taalkundige aspecten in het vreemdetalenonderwijs. Deze laatste vraag gaat niet direct over het schoolvak Nederlands, maar lijkt me toch relevant in de kwestie van het vergroten van het taalkundeaanbod. Negen vragen (vragen 8, 10, 12, 15, 17, 19, 41, 42 en 43) hebben betrekking op deelvraag 2. Deze vragen gaan over het combineren van taalkunde en taalvaardigheid, over taalvergelijking of over het huidige grammaticaonderwijs. Deze drie onderwerpen zijn tijdens de in het theoretisch kader genoemde literatuur regelmatig aan de orde gekomen. De combinatie tussen taalkunde en taalvaardigheid wordt met name door Hendrix (1997) sterk aangeraden. Tammenga-Helmantel (2010) maakt zicht sterk voor een talenbrede aanpak, waarbij taalvergelijking centraal staat. Ook het huidige grammaticaonderwijs is regelmatig bron van discussie. Deze vragen zouden duidelijkheid moeten geven over de huidige rol van taalkunde in het vak Nederlands in het vo.

Zeventien vragen (vragen 6, 7, 9, 11, 13, 14, 16, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 45, 46 en 47) hebben betrekking op deelvraag 3. Deze vragen gaan over het combineren van taalkunde en taalvaardigheid, over het combineren van taalkunde en letterkunde, over de geschiktheid van verschillende taalkundige onderwerpen of over de geschiktheid van enkele specifieke grammaticale onderwerpen. Met deze vragen hoop ik de gedachtes over de verschillende mogelijkheden voor het geven van taalkundeonderwijs te verkennen. Vragen 45, 46 en 47 zijn gebaseerd op *The syntax of Dutch* van dr. Hans Broekhuis (deel moet nog verschijnen). Deze vragen gaan over grammaticale onderwerpen die in het huidige onderwijs Nederlands nog niet worden behandeld.

Zestien vragen (vragen 20, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 44 en 50) hebben betrekking op deelvraag 4. Vrijwel alle vragen gaan over de kennis van docenten van verschillende taalkundige onderwerpen. Vraag 50 gaat over de algemene taalkundige kennis van docenten. Deze vragen zouden duidelijkheid moeten geven over de door de deelnemende docenten ingeschatte taalkundige kennis van zichzelf en hun collega's.

De laatste vier vragen van de enquête hebben betrekking op deelvraag 5. Deze vragen richten zich op de voorwaarden voor het vergroten van het aandeel taalkunde in (het vak Nederlands binnen) het voortgezet onderwijs. Twee van deze voorwaarden worden genoemd in de literatuur die wordt besproken in het theoretisch kader. Tammenga-Helmantel (2010) pleit voor het overtuigen van de overheid om de rol van taalkunde in het vo te vergroten. Hendrix (1997) heeft in zijn onderzoek aandacht voor de mogelijkheid van het inpassen van een cursus taalkunde. De twee andere voorwaarden, draagvlak binnen het onderwijs en een voldoende taalkundige kennis bij docenten, zijn in mijn ogen ook van belang.

Bij het maken van de enquête heb ik me gebaseerd op het *Basisboek Enquêteren* van Baarda & De Goede (2010). Dit boek staat boordevol tips, om de enquête zo bruikbaar mogelijk te maken. Het boek wijst onder andere op het bedenken van het soort vragen en daarbij behorende antwoordmogelijkheden. De enquête bevat één open vraag (vraag 1) en één ja/nee-vraag (vraag 44). De rest van de vragen heeft een antwoordschaal van zeven antwoordmogelijkheden. Er is bewust gekozen voor een oneven aantal antwoordmogelijkheden, zodat de deelnemers 'gemiddeld' als antwoord konden geven. Ook is er bewust voor gekozen het meest 'negatieve' antwoord constant als eerste te presenteren, zodat de deelnemers niet in de war zouden raken. Het meest 'positieve' antwoord wordt steeds als laatste gepresenteerd. De enquête is te vinden in bijlage (I).

In het volgende hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd.

HOOFDSTUK 4: ANALYSE

In dit overzicht worden de gemiddelde antwoorden op de vragen (vraag voor vraag) getoond en worden de resultaten van een One-way ANOVA gepresenteerd, waaruit zichtbaar wordt of er binnen variabelen significante verschillen zijn. Daarbij worden alle resultaten kort geïnterpreteerd.

Uit de antwoorden op vraag 1 'Welke onderdelen van uw onderwijs Nederlands vallen volgens u onder taalkunde?' bleek dat de deelnemende docenten redelijk op één lijn zaten. Grammatica en ontleden waren de meest gegeven antwoorden. Ook werden enkele specifieke onderwerpen als taalverwerving, jongerentaal en taalvergelijking genoemd.

Bij de vragen met zeven antwoordmogelijkheden (1/2/3/4/5/6/7) wordt een gemiddelde tussen de 1 en de 2 gerekend als een 1, een gemiddelde tussen de 2 en de 3 als een 2, een gemiddelde tussen de 3 en de 4 als een 3, een gemiddelde tussen de 4 en de 5 als een 5, een gemiddelde tussen de 5 en de 6 als een 6 en een gemiddelde tussen de 6 en de 7 als een 7. De gemiddelde antwoordmogelijkheid 4 vormt zodoende nooit een resultaat.

Op vraag 2 'Hoeveel aandacht wordt er in de (algemene) huidige lespraktijk besteed aan taalkunde?' werd gemiddeld 3,37 (sd=1,42) geantwoord. *Docenten vinden dat er in de huidige lespraktijk een beetje weinig aandacht wordt besteed aan taalkunde*.

Op vraag 3 'Hoeveel aandacht besteden schoolmethodes volgens u aan taalkundige onderwerpen?' werd gemiddeld 3,00 (sd=1,56) geantwoord. *Docenten vinden dat schoolmethodes een beetje weinig aandacht besteden aan taalkundige onderwerpen*.

Op vraag 4 'Is het wenselijk dat er meer aandacht komt voor taalkunde in het voortgezet onderwijs?' werd gemiddeld 4,74 (sd=1,10) geantwoord. *De docenten vinden het een beetje wenselijk dat er meer aandacht komt voor taalkunde in het vo*.

Op vraag 5 'Wat is uw schatting van de omvang van het huidige onderwijs in de taalkunde binnen het schoolvak Nederlands in het curriculum van schooljaar 2012/2013?' werd gemiddeld 2,47 (sd=1,22) geantwoord. *De docenten schatten de omvang van het huidige onderwijs in de taalkunde binnen het schoolvak Nederlands in het curriculum van schooljaar 2012/2013 als klein in*.

Op vraag 6 'Is het combineren van verschillende vakonderdelen in uw ogen wenselijk?' werd gemiddeld 6,32 (sd=0,67) geantwoord. *De docenten vinden het combineren van vakonderdelen heel wenselijk*.

Op vraag 7 'Is een combinatie van taalkunde en leesvaardigheid in uw ogen geschikt?' werd gemiddeld 4,79 (sd=1,44) geantwoord. *De docenten vinden een combinatie van taalkunde en leesvaardigheid een beetje geschikt*.

Op vraag 8 'Combineert u taalkunde en leesvaardigheid in uw lessen?' werd gemiddeld 3,63 (sd=1,61) geantwoord. *De docenten combineren taalkunde en leesvaardigheid weinig in hun lessen*.

Op vraag 9 'Is een combinatie van taalkunde en schrijfvaardigheid in uw ogen geschikt?' werd gemiddeld 5,42 (sd=1,31) geantwoord. *De docenten vinden een combinatie van taalkunde en schrijfvaardigheid geschikt*.

Op vraag 10 'Combineert u taalkunde en schrijfvaardigheid in uw lessen?' werd gemiddeld 3,79 (sd=1,69) geantwoord. *De docenten combineren taalkunde en schrijfvaardigheid weinig in hun lessen*.

Op vraag 11 'Is een combinatie van taalkunde en spreekvaardigheid in uw ogen geschikt?' werd gemiddeld 3,58 (sd=1,50) geantwoord. *De docenten vinden een combinatie van taalkunde en spreekvaardigheid een beetje ongeschikt.*

Op vraag 12 'Combineert u taalkunde en spreekvaardigheid in uw lessen?' werd gemiddeld 2,05 (sd=1,58) geantwoord. *De docenten combineren taalkunde en spreekvaardigheid heel weinig in hun lessen.*

Op vraag 13 'Zou (daarom) de letterkunde ook een geschikt onderdeel kunnen zijn om te combineren met taalkunde?' werd gemiddeld 3,16 (sd=1,46) geantwoord. *De docenten vinden een combinatie van taalkunde en letterkunde een beetje ongeschikt*.

Op vraag 14 'Zijn teksten die worden behandeld bij het vakonderdeel letterkunde geschikt voor taalkundige analyses?' werd gemiddeld 3,00 (sd=1,80) geantwoord. *De docenten vinden de teksten die worden behandeld bij het vakonderdeel letterkunde een beetje ongeschikt voor taalkundige analyses.*

Op vraag 15 'Wordt het vakonderdeel letterkunde in de huidige onderwijspraktijk gecombineerd met taalkunde?' werd gemiddeld 1,58 (sd=0.90) geantwoord. *De docenten vinden dat het vakonderdeel letterkunde in de huidige onderwijspraktijk (vrijwel) nooit wordt gecombineerd met taalkunde*.

Op vraag 16 'Zou er onderzoek gedaan moeten worden naar de mogelijkheid om taalkunde en letterkunde te combineren?' werd gemiddeld 4,68 (sd=1,38) geantwoord. *De docenten vinden dat er misschien wel onderzoek gedaan zou moeten worden naar de mogelijkheid om taalkunde en letterkunde te combineren*.

Op vraag 17 'Wordt er naar uw idee veel gebruik gemaakt van Nederlandse taalkundige aspecten in het vreemdetalenonderwijs?' werd gemiddeld 4,37 (sd=1,54) geantwoord. *De docenten vinden dat er een redelijk veel gebruik wordt gemaakt van Nederlande taalkundige aspecten in het vreemdetalenonderwijs.*

Op vraag 18 'Is het wenselijk dat er meer aandacht komt voor Nederlandse taalkundige aspecten in het vreemdetalenonderwijs?' werd gemiddeld 5,63 (sd=1,01) geantwoord. *De docenten vinden het wenselijk dat er meer aandacht komt voor Nederlandse taalkundige aspecten in het vreemdetalenonderwijs*.

Op vraag 19 'Vergelijkt u de Nederlandse taal in uw eigen lessen met andere talen, op het gebied van taalkundige aspecten?' werd gemiddeld 4,26 (sd=1,05) geantwoord. *De docenten vergelijken de Nederlandse taal in hun lessen een beetje met andere talen, op het gebied van taalkundige aspecten*.

Op vraag 20 'Hoe deskundig bent u op het gebied van eerste-taalverwerving?' werd gemiddeld 5,00 (sd=1,45) geantwoord. *De docenten vinden zichzelf deskundig op het gebied van eerste-taalverwerving*.

Op vraag 21 'Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van eerste-taalverwerving?' werd gemiddeld 4,32 (sd=1,57) geantwoord. *De docenten vinden de gemiddelde docent Nederlands een beetje deskundig op het gebied van eerste-taalverwerving.*

Op vraag 22 'Is eerste-taalverwerving een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?' werd gemiddeld 5.37 (sd=1,26) geantwoord. *De docenten vinden eerste-taalverwerving een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands.*

Op vraag 23 'Hoe deskundig bent u op het gebied van tweede-taalverwerving?' werd gemiddeld 3,42 (sd=1,43) geantwoord. *De docenten vinden zichzelf niet erg deskundig op het gebied van tweede-taalverwerving.*

Op vraag 24 'Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van tweede-taalverwerving?' werd gemiddeld 3,26 (sd=0,93) geantwoord. *De docenten vinden de gemiddelde docent Nederlands niet erg deskundig op het gebied van tweede-taalverwerving.*

Op vraag 25 'Is tweede-taalverwerving een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?' werd gemiddeld 3,47 (sd=1,43) geantwoord. *De docenten vinden tweede-taalverwerving een beetje een ongeschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands*.

Op vraag 26 'Hoe deskundig bent u op het gebied van straattaal?' werd gemiddeld 4,05 (sd=1,55) geantwoord. *De docenten vinden zichzelf een beetje deskundig op het gebied van straattaal.*

Op vraag 27 'Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van straattaal?' werd gemiddeld 3,26 (sd=1,28) geantwoord. *De docenten vinden de gemiddelde docent Nederlands niet erg deskundig op het gebied van straattaal.*

Op vraag 28 'Is straattaal een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?' werd gemiddeld 5,37 (sd=1,17) geantwoord. *De docenten vinden straattaal een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands.*

Op vraag 29 'Hoe deskundig bent u op het gebied van dialecten?' werd gemiddeld 4,16 (sd=1,68) geantwoord. *De docenten vinden zichzelf een beetje deskundig op het gebied van dialecten*.

Op vraag 30 'Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van dialecten?' werd gemiddeld 3,47 (sd=1,26) geantwoord. *De docenten vinden de gemiddelde docent Nederlands niet erg deskundig op het gebied van dialecten*.

Op vraag 31 'Is het onderwerp dialecten geschikt voor het onderwijs Nederlands?' werd gemiddeld 4,42 (sd=1,07) geantwoord. *De docenten vinden dialecten een beetje een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands.*

Op vraag 32 'Hoe deskundig bent u op het gebied van taal en media?' werd gemiddeld 4,74 (sd=1,56) geantwoord. *De docenten vinden zichzelf een beetje deskundig op het gebied van taal en media.*

Op vraag 33 'Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van taal en media?' werd gemiddeld 4,68 (sd=1,34) geantwoord. *De docenten vinden de gemiddelde docent Nederlands een beetje deskundig op het gebied van taal en media.*

Op vraag 34 'Is het onderwerp taal en media geschikt voor het onderwijs Nederlands?' werd gemiddeld 5,84 (sd=0,83) geantwoord. *De docenten vinden taal en media een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands.*

Op vraag 35 'Hoe deskundig bent u op het gebied van traditionele grammatica?' werd gemiddeld 5,74 (sd=1,10) geantwoord. *De docenten vinden zichzelf deskundig op het gebied van traditionele grammatica.*

Op vraag 36 'Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van traditionele grammatica?' werd gemiddeld 5,89 (sd=0,81) geantwoord. *De docenten vinden de gemiddelde docent Nederlands deskundig op het gebied van traditionele grammatica.*

Op vraag 37 'Is traditionele grammatica een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?' werd gemiddeld 5,47 (sd=1,22) geantwoord. *De docenten vinden traditionele grammatica een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands.*

Op vraag 38 'Hoe deskundig bent u op het gebied van taalvergelijking?' werd gemiddeld 3,89 (sd=1,41) geantwoord. *De docenten vinden zichzelf niet erg deskundig op het gebied van taalvergelijking.*

Op vraag 39 'Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van taalvergelijking?' werd gemiddeld 3,63 (sd=0,76) geantwoord. *De docenten vinden de gemiddelde docent Nederlands niet erg deskundig op het gebied van taalvergelijking.*

Op vraag 40 'Is taalvergelijking een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?' werd gemiddeld 4,53 (sd=1,12) geantwoord. *De docenten vinden taalvergelijking een beetje een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands.*

Op vraag 41 'Vindt u dat het huidige grammaticaonderwijs effectief genoeg is?' werd gemiddeld 3,68 (sd=1,83) geantwoord. *De docenten vinden het huidige grammaticaonderwijs niet echt effectief genoeg.*

Op vraag 42 'Bent u van mening dat het huidige grammaticaonderwijs anders zou moeten worden vormgegeven?' werd gemiddeld 5,68 (sd=0,89) geantwoord. *De docenten vinden dat het huidige grammaticaonderwijs anders zou moeten worden vormgegeven.*

Op vraag 43 'Vindt u dat het huidige grammaticaonderwijs de juiste stof behandelt?' werd gemiddeld 4,11 (sd=1,15) geantwoord. *De docenten vinden dat het huidige grammaticaonderwijs een beetje de juiste stof behandelt.*

Op vraag 44 'Bent u bekend met het verschil tussen intransitieve werkwoorden en onacussatieve werkwoorden?' antwoorden elf docenten (57,9%) met 'ja' en acht docenten (42,1%) met 'nee'.

Op vraag 45 'Zou het onderscheid tussen deze soorten werkwoorden (intransitief en onaccusatief) een geschikt onderwerp zijn voor het onderwijs Nederlands?' werd gemiddeld 3,00 (sd=1,56) geantwoord. *De docenten vinden het onderscheid tussen intransitieve en onaccusatieve werkwoorden een beetje een ongeschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands.*

Op vraag 46 'In Nederlandse zinnen kan het finiete werkwoord op twee plaatsen staan: in de 'verb-second positie' en in de 'clause-final positie'. Is dit verschijnsel een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?' werd gemiddeld 3,32 (sd=1,86) geantwoord. *De docenten vinden het verschijnsel van de twee mogelijke plaatsen van het finiete werkwoord in Nederlandse zinnen een beetje een ongeschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands.*

Op vraag 47 'Werkwoorden kennen verschillende klassen. Zo zijn er onder andere intransitieve, transitieve en ditransitieve werkwoorden. Deze klassen selecteren een verschillend aantal argumenten. Is dit een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?' werd gemiddeld 3,21 (sd=1,69) geantwoord. *De docenten vinden klassen van werkwoorden een beetje een ongeschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands.*

Op vraag 48 'Is er volgens u genoeg ruimte om een cursus taalkunde van een dergelijk lengte (twintig lessen) in te passen in één specifiek leerjaar?' werd gemiddeld 3,00 (sd=1,67) geantwoord. *De docenten denken dat er niet echt genoeg ruimte is om een cursus taalkunde van twintig lessen in te passen in één specifiek leerjaar.*

Op vraag 49 'Denkt u dat er voldoende draagvlak is binnen het onderwijs om een dergelijke cursus in te voeren?' werd gemiddeld 2,79 (sd=1,08) geantwoord. *De docenten Nederlands denken niet dat er voldoende draagvlak is binnen het onderwijs om een dergelijke cursus in te voeren.*

Op vraag 50 'Denkt u dat docenten Nederlands op dit moment in staat zouden zijn om hun leerlingen van veel taalkundige kennis te voorzien?' werd gemiddeld 4,37 (sd=1,42) geantwoord. *De docenten denken dat docenten Nederlands op dit moment een beetje in staat zouden zijn om hun leerlingen van veel taalkundige kennis te voorzien.*

Op vraag 51 'Denkt u dat het realistisch is te veronderstellen dat de overheid besluit om voor taalkunde een grotere rol in te ruimen binnen het curriculum Nederlands in de komende twintig jaar?' werd gemiddeld 2,32 (sd=1,25) geantwoord. *De docenten denken dat het niet realistisch is te veronderstellen dat de overheid besluit om voor taalkunde een grotere rol in te ruimen binnen het curriculum Nederlands in de komende twintig jaar.*

OPVALLENDE VERSCHILLEN

Binnen sommige van de variabelen zijn enkele opvallende verschillen naar boven gekomen, na het uitvoeren van een One-way ANOVA. Binnen de variabele 'Ervaring' was er bij vraag 9 een significant ($p < 0,05$) verschil zichtbaar. De groep '6-12 jaar' antwoordt significant hoger dan de groep '13 jaar en meer' ($F=6,96$, $p=0,007$). Het gemiddelde antwoord op vraag 9 van de groep '6-12 jaar' is 6,43 (sd=0,54) en het gemiddelde antwoord op vraag 9 van de groep '13 jaar en meer' is 4,33 (sd=1,51). Dit significante verschil is opvallend aangezien de groep '1-5 jaar' met een gemiddeld antwoord van 5,33 (sd=0,82) in het midden van de twee andere groepen zit.

Ook binnen de variabele 'Leeftijd' is er een significant verschil zichtbaar. Op vraag 20 antwoordt de groep '36 jaar en ouder' significant hoger dan de groep '18-25 jaar' ($F=5,63$, $p=0,014$). Het gemiddelde antwoord op vraag 20 van de groep '36 jaar en ouder' is 5,56 (sd=1,01) en het gemiddelde antwoord op vraag 20 van de groep '18-25 jaar' is 3,25 (sd=1,50). Dit significante verschil is te verklaren. Het betreft hier de vraag 'Hoe deskundig bent u op het gebied van eerste-taalverwerving?'. Het lijkt logisch dat de oudere groep docenten zichzelf deskundiger inschat dan de jongere groep docenten, aangezien deskundigheid vaak met de jaren komt.

Binnen de variabele 'Niveau' zijn er drie significante verschillen zichtbaar. De groep docenten die geen vwo lesgeeft antwoordt op vraag 20 significant hoger dan de groep die wel vwo lesgeeft ($F=5,10$, $p=0,041$). Het gemiddelde antwoord op vraag 20 van de groep die geen vwo lesgeeft is 5,67 (sd=0,52) en het gemiddelde antwoord op vraag 20 van de groep die wel vwo lesgeeft is 4,11 (sd=1,62). Het blijkt dat docenten die alleen op het VMBO-T en/of het havo lesgeven zichzelf deskundiger inschatten op het gebied van eerste-taalverwerving dan de docenten die op het havo en het vwo of slechts op het vwo lesgeven.

Het tweede significante verschil binnen de variabele 'Niveau' is te zien bij vraag 26. De groep docenten die geen vwo lesgeeft antwoordt significant hoger dan de groep die wel vwo lesgeeft ($F=10,40$, $p=0,007$). Het gemiddelde antwoord van de eerstgenoemde groep is 5,33 (sd=0,52) en het

gemiddelde antwoord van de laatstgenoemde groep is 3,11 (sd=1,62). Vraag 26 is ‘Hoe deskundig bent u op het gebied van straattaal?’. Het blijkt dat de docenten die alleen op het VMBO-T en/of het havo lesgeven zichzelf deskundiger inschatten op het gebied van straattaal dan de docenten die op het havo en het vwo of slechts op het vwo lesgeven. Dit is niet verwonderlijk omdat de docenten op de ‘lagere’ niveaus meer in aanraking komen met straattaal binnen hun lessen. Dit verschijnsel heb ik zelf als docent ook ervaren.

Het laatste significante verschil binnen de variabele ‘Niveau’ is te zien bij vraag 41. De groep docenten die wel vwo lesgeeft antwoordt significant hoger dan de groep de geen vwo lesgeeft (F=11,67, p=0,005). Het gemiddelde antwoord van de eerstgenoemde groep is 4,33 (sd=1,32) en het gemiddelde antwoord van de laatstgenoemde groep is 2,17 (sd=0,98). Vraag 41 is ‘Vindt u dat het huidige grammaticaonderwijs effectief genoeg is?’. Het blijkt dat de docenten die alleen op het VMBO-T en/of het havo lesgeven vinden dat het huidige grammaticaonderwijs niet effectief genoeg is, terwijl de docenten die op het havo en het vwo of slechts op het vwo lesgeven het huidige grammaticaonderwijs redelijk effectief vinden. Dit is een interessant verschil, dat ik eigenlijk niet durf te interpreteren. Een voorzichtige suggestie is dat de hogere intelligentie van de vwo-leerlingen ervoor zorgt dat de resultaten voor grammaticatoetsen voldoende zijn, terwijl leerlingen op lagere niveaus gemiddeld meer moeite hebben met grammatica. Als deze suggestie zou kloppen is het huidige grammaticaonderwijs op zich niet effectief, maar zou dat op het vwo (deels) verbloemd worden door de intelligentie van de leerlingen. Maar nogmaals, dit is slechts een voorzichtige suggestie, die absoluut niet gebaseerd is op enige empirische waarde.

HOOFDSTUK 5: INTERPRETATIE, DISCUSSIE EN CONCLUSIE

In het vorige hoofdstuk zijn de resultaten van de enquête al kort geïnterpreteerd. In dit hoofdstuk zal ik de interpretatie voortzetten, waarbij ik de resultaten per deelvraag vergelijk en bediscussieer. Vervolgens zal ik een korte reflectie geven op het onderzoek en de belangrijkste conclusies met betrekking tot de hoofdvraag geven.

Interpretatie
Deelvraag 1: '*Vinden docenten Nederlands dat taalkunde een groot en verplicht onderdeel van het schoolvak Nederlands moet zijn/worden?'*
Slechts twee van de vragen uit de enquête hebben betrekking op deze deelvraag. Het gemiddelde van vraag 4 was redelijk positief. Er is blijkbaar wel behoefte aan een vergroting van het taalkundeaanbod in het voortgezet onderwijs. Deze behoefte is niet bijzonder groot, maar wel aanwezig. Opvallend is dat het gemiddelde van vraag 18 veel hoger is. De docenten vinden dat het vreemdetalenonderwijs veel baat zou hebben bij het schenken van meer aandacht aan aspecten van de Nederlandse taalkunde. Het antwoord op deze vraag geeft niet direct antwoord op de deelvraag, maar is toch van belang voor de hoofdvraag. Uit de twee gemiddeldes blijkt dat de docenten Nederlands de wenselijkheid van het aanbieden van Nederlandse taalkunde in het vreemdetalenonderwijs groter vinden dan de wenselijkheid van het aanbieden van Nederlandse taalkunde in het eigen vak.

Deelvraag 2: '*Hoe wordt er op dit moment aandacht besteed aan taalkunde in het schoolvak Nederlands?'*
Uit de gemiddelde antwoorden op de vragen 2, 3 en 5 blijkt dat de docenten vinden dat er op dit moment weinig aandacht wordt besteed aan taalkunde. Dat geldt zowel voor de schoolmethodes als voor de lespraktijk. Uit de gemiddelde antwoorden op de vragen met betrekking tot het combineren van taalkunde en taalvaardigheid (8, 10 en 12) blijkt dat de docenten weinig gebruik maken van deze combinatie. Taalkunde wordt verreweg het minst gecombineerd met spreekvaardigheid, maar ook de combinatie met lees- en schrijfvaardigheid wordt weinig toegepast. Een combinatie tussen taalkunde en letterkunde is heel zeldzaam, getuige het gemiddelde antwoord van 1,58. De gemiddelde antwoorden op de twee vragen met betrekking tot taalvergelijking in het vak Nederlands en het vreemdetalenonderwijs (17 en 19) wijzen uit dat docenten Nederlands van mening zijn dat er sprake is van een redelijke hoeveelheid taalvergelijking in de verschillende taalvakken. Opvallend is dat de docenten aangeven dat het vreemdetalenonderwijs zeker niet weinig gebruik maakt van Nederlandse taalkundige aspecten, maar (gezien de analyse bij de vorige deelvraag) dat het toch wenselijk is dat het vreemdetalenonderwijs nog meer gebruik zou maken van deze aspecten. De laatste vragen die vallen onder deze deelvraag zijn de vragen 41, 42 en 43. Deze vragen hebben betrekking op het grammaticaonderwijs. Uit de gemiddelde antwoorden blijkt dat de docenten het grammaticaonderwijs over het algemeen niet echt effectief genoeg vinden. Uit een One-way ANOVA bleek dat er een belangrijk verschil is in het niveau waarop de docenten lesgeven: docenten die op het vwo, of op het vwo en het havo lesgeven vinden het grammaticaonderwijs een beetje effectief genoeg. Docenten die op het havo en/of op het VMBO-T lesgeven vinden het grammaticaonderwijs niet effectief genoeg. In het vorige hoofdstuk heb ik een voorzichtige theorie over dit verschil gegeven. Ondanks het feit dat de docenten wel vinden dat het grammaticaonderwijs enigszins de juiste stof behandelt, is het grotere deel toch van mening dat het grammaticaonderwijs anders zou moeten worden vormgegeven. Wellicht ligt hier een mogelijkheid voor vervolgonderzoek.

Deelvraag 3: '*Op wat voor manieren denken docenten Nederlands dat taalkunde (prominenter) zou kunnen voorkomen in het schoolvak Nederlands?'*
Vragen 6, 7, 9 en 11 betreffen het combineren van vakonderdelen. De docenten vinden het combineren van vakonderdelen heel wenselijk. Ondanks het feit dat docenten (gezien de analyse bij de vorige deelvraag) niet veel gebruik maken van de combinatie tussen taalkunde en

leesvaardigheid, dan wel schrijfvaardigheid, wordt een combinatie tussen deze vakonderdelen wel geschikt geacht. De combinatie tussen schrijfvaardigheid en taalkunde wordt door de docenten met 6-12 jaar leservaring significant geschikter geacht dan de docenten met de leservaring van 13 jaar en meer. Spreekvaardigheid wordt gezien als een minder geschikt taalvaardigheidsonderdeel om te combineren met taalkunde. Ook de letterkunde wordt niet gezien als een 'geschikte partner' van de taalkunde. Wel zijn de docenten lichtelijk van mening dat er onderzoek gedaan zou moeten worden naar de mogelijke combinatie tussen letterkunde en taalkunde. De vragen 22, 25, 28, 31, 34, 37 en 40 gaan over de geschiktheid van taalkundige onderwerpen voor het schoolvak Nederlands. De onderwerpen eerste-taalverwerving, straattaal, taal en media en traditionele grammatica worden als geschikt aangemerkt. De onderwerpen dialecten en taalvergelijking worden een beetje geschikt geacht voor het onderwijs Nederlands. Alleen het taalkundige onderwerp tweede-taalverwerving wordt negatief beoordeeld. De grammaticale onderwerpen uit *The syntax of Dutch* van Broekhuis (moet nog verschijnen) worden, gezien de gemiddelde antwoorden op vragen 45, 46 en 47, niet erg geschikt bevonden voor het onderwijs Nederlands.

Deelvraag 4: *Denken docenten Nederlands dat hun taalkundige kennis en die van hun collega's voldoende is om het vakonderdeel taalkunde te kunnen geven?'*
De vragen 20, 23, 26, 29, 32, 35 en 38 betreffen de deskundigheid van de deelnemende docenten Nederlands op het gebied van verschillende taalkundige onderwerpen. De docenten achten zichzelf deskundig op het gebied van eerste-taalverwerving en (met name) traditionele grammatica . Op het gebied van straattaal, dialecten en taal en media vinden de docenten zichzelf redelijk deskundig. De taalkundige onderwerpen tweede-taalverwerving en taalvergelijking zouden problematisch kunnen zijn. De docenten vinden zichzelf op het gebied van deze onderwerpen niet erg deskundig. Overigens zijn er drie significante verschillen zichtbaar in de gemiddelde antwoorden op deze vragen. De docenten van 18-25 jaar vinden zichzelf significant minder deskundig op het gebied van eerste-taalverwerving (vraag 20) dan de docenten van 36 jaar en ouder. Sterker nog, de docenten van 18-25 jaar vinden zichzelf niet erg deskundig op dit gebied. Bij deze vraag is er ook een significant verschil in het niveau waarop wordt lesgegeven. Docenten die op het havo en/of op het VMBO-T lesgeven schatten zichzelf significant deskundiger in dan de docenten die alleen op het vwo, of op het vwo en het havo lesgeven. Toch is de balans in de laatste groep nog steeds positief. Ook is er een significant verschil in niveau waarop wordt lesgegeven bij vraag 26 over straattaal. De docenten die lesgeven op het havo en/of op het VMBO-T schatten zichzelf significant deskundiger in op het gebied van straattaal dan de docenten die alleen op het vwo, of op het vwo en het havo lesgeven. Deze laatste groep vindt zichzelf niet erg deskundig op dit gebied. De vragen 21, 24, 27, 30, 33, 36 en 39 betreffen de deskundigheid van 'de gemiddelde docent Nederlands' op het gebied van dezelfde taalkundige onderwerpen. De docenten achten hun collega's deskundig op het gebied van de traditionele grammatica. Op het gebied van eerste-taalverwerving en taal en media is de gemiddelde docent Nederlands redelijk deskundig, volgens de deelnemende docenten. Op het gebied van tweede-taallverwerving, straattaal, dialecten en taalvergelijking wordt de gemiddelde docent Nederlands als niet erg deskundig ingeschat. De docenten vinden zichzelf over het algemeen deskundiger dan de meeste van hun collega's. Alleen op het gebied van de traditionele grammatica schatten de docenten de deskundigheid van hun collega's hoger in. Bij een vergelijking tussen de gemiddelde antwoorden op de hierboven genoemde vragen en de vragen over de geschiktheid van deze taalkundige onderwerpen bij de vorige deelvraag valt op dat de onderwerpen die als geschikt voor het onderwijs Nederlands worden aangemerkt, ook de onderwerpen zijn waar de docenten de meeste kennis van denken te hebben. Taalvergelijking is het enige onderwerp dat wel geschikt wordt geacht, maar waarin de deskundigheid nog niet groot genoeg is. De laatste vraag met betrekking tot deze deelvraag is vraag 50. De docenten denken dat docenten Nederlands op dit moment redelijk in staat zouden zijn om hun leerlingen van veel taalkundige kennis te voorzien.

Deelvraag 5: *In hoeverre denken docenten Nederlands dat het realistisch is dat het vakonderdeel taalkunde in de komende twintig jaar een prominentere rol in het schoolvak Nederlands krijgt?'*
De vier voorwaarden voor een promintere rol van het vakonderdeel taalkunde die ik in mijn enquête heb verwerkt (vragen 48-51) zijn volgens de deelnemende docenten niet allemaal aanwezig. Alleen het taalkundige niveau van de docenten is op dit moment enigszins voldoende. De docenten denken dat er niet echt genoeg ruimte is om een cursus taalkunde, zoals die wordt voorgesteld door Hendrix (1997), in te passen in één leerjaar. Ook denken ze dat er nauwelijks draagvlak is binnen het onderwijs om een dergelijke cursus in te voeren. Tot slot zien ze het niet snel gebeuren dat de overheid besluit om voor taalkunde een grote rol in het curriculum Nederlands in te ruimen.

Korte reflectie op het onderzoek
Het idee voor het onderzoek is ontstaan na het lezen van literatuur over taalkunde en/in het schoolvak Nederlands in het voortgezet onderwijs. Het ging in deze literatuur vooral over het nut van taalkunde/grammaticaonderwijs en over de mogelijkheden om de rol van taalkunde in het voortgezet onderwijs te vergroten. Naar mijn idee ontbrak het in deze literatuur aan de visie van docenten Nederlands op deze kwestie. Dit opinieonderzoek is bedoeld om de meningen van docenten Nederlands over het (invoeren van een) vakonderdeel taalkunde te kunnen presenteren. Het aantal van 19 deelnemers aan dit onderzoek is wel wat aan de lage kant voor het trekken van generaliseerbare conclusies. Daarom zou het wenselijk zijn om dit onderzoek grootschaliger te houden. Ook bevat de enquête slechts twee vragen die betrekking hebben op de eerste deelvraag van het onderzoek. Dit hadden er bij nader inzien meer moeten zijn. De andere deelvragen zijn wel voldoende vertegenwoordigd in de enquête. Op basis daarvan zijn er zeker voldoende conclusies te trekken uit het onderzoek.

Conclusies van het onderzoek
Het onderzoek heeft veel antwoorden opgeleverd, waarmee de hoofdvraag '*Hoe denken docenten Nederlands in het voortgezet onderwijs over het (invoeren van een) vakonderdeel taalkunde?'* beantwoord kan worden. In deze conclusies generaliseer ik, aangezien ik spreek over 'docenten Nederlands', in plaats over 'de docenten uit het onderzoek'. Dit doe ik bewust, omdat de hoofd- en deelvragen van het onderzoek ook zo zijn opgesteld.

Docenten Nederlands vinden dat het redelijk wenselijk is dat er meer aandacht wordt besteed aan taalkunde in het voortgezet onderwijs. Op basis daarvan is echter nog niet automatisch te concluderen dat taalkunde volgens docenten Nederlands een groot en verplicht onderdeel van het schoolvak Nederlands moet zijn/worden (deelvraag 1). Wel geven docenten Nederlands aan dat de Nederlandse taalkunde in het ideale geval meer vertegenwoordigd is in het vreemdetalenonderwijs dan op dit moment het geval is.

In het huidige onderwijs Nederlands wordt er volgens docenten weinig aandacht besteed aan taalkunde, in schoolmethodes, maar ook in de lespraktijk. Taalkunde wordt weinig met andere vakonderdelen gecombineerd. Wel wordt er door docenten Nederlands taalvergelijking toegepast. Over de effectiviteit van het huidige grammaticaonderwijs zijn de docenten niet zo positief, deze is te laag. Ondanks dat het grammaticaonderwijs de juiste stof behandelt, zijn de docenten van mening dat het grammaticaonderwijs anders zou moeten worden vormgegeven.

Combineren van vakonderdelen wordt door docenten Nederlands als zeer wenselijk gezien. Hulshof en Hendrix (1996) en Hendrix (1997) zien de combinatie tussen taalkunde en taalvaardigheid als een ideale. Docenten Nederlands vinden vooral een combinatie tussen taalkunde en leesvaardigheid of schrijfvaardigheid geschikt. De taalkundige onderwerpen eerste-taalverwerving, straattaal, taal en media en traditionele grammatica worden door docenten Nederland geschikt bevonden. Ook de onderwerpen dialecten en taalvergelijking zijn redelijk geschikt. Wel geven docenten Nederlands aan het onderwerp tweede-taalverwerving niet erg geschikt te vinden voor het onderwijs Nederlands.

De docenten Nederlands zijn van mening dat de algemene kennis van taalkunde onder docenten Nederlands voldoende is om het vakonderdeel taalkunde te kunnen geven (deelvraag 4).

De deskundigheid zou met name groot zijn op het gebied van traditionele grammatica, maar ook op het gebied van eerste-taalverwerving en taal en media. Op het gebied van straattaal en taalvergelijking zouden docenten Nederlands nog wat deskundiger moeten worden, willen ze deze taalkundige onderwerpen sterk kunnen overbrengen.

Docenten Nederlands zijn niet van mening dat het realistisch is dat het vakonderdeel taalkunde in de komende twintig jaar een prominentere rol in het schoolvak Nederlands krijgt (deelvraag 5). Ondanks het feit dat de taalkundige kennis van docenten Nederlands voldoende zou zijn, is er volgens de docenten weinig draagvlak in het onderwijs om een cursus taalkunde van twintig lessen, zoals Hendrix (1997) die voorstelt, toe te voegen aan het lesprogramma. De beschikbare tijd zou daarvoor zeker een reden kunnen zijn. Docenten geven aan dat er eigenlijk te weinig tijd is voor een dergelijke cursus. Ook denken docenten Nederlands dat het niet realistisch is te veronderstellen dat de overheid besluit om de rol van taalkunde in het curriculum Nederlands te vergroten binnen de komende twintig jaar.

Nogmaals wil ik benadrukken dat dit een zeer kleinschalig opinieonderzoek betreft en dat het daarom moeilijk is om te generaliseren naar ‘de docent Nederlands’. Het zou goed zijn als dit onderzoek grootschaliger opnieuw zou worden gedaan, zodat de meningen van de docenten Nederlands in de discussie over ‘taalkunde in het voortgezet onderwijs’ meegenomen kunnen worden.

LITERATUURLIJST

- Baarda, B., Goede, M. de, & Kamijn, M. (2010). *Basisboek Enquêteren: Handleiding voor het maken van een vragenlijst en het voorbereiden en afnemen van enquêtes*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Bonset, H. (2011). Taalkundeonderwijs: veel geloof, weinig empirie. *Levende Talen Magazine. 98* (2), 12-16.
- Broekhuis, H. (?). *The syntax of Dutch: Verbs and verb phrases.* Amsterdam: Amsterdam University press. (te verschijnen in 2014-2016)
- Coppen, P. (2009). *Leren tasten in het duister*. Inaugurele rede Radboud Universiteit Nijmegen: Nijmegen.
- Coppen, P. (2012). Wat is de zin van schoolgrammatica?: Over zinsontleding en woordsoorten. In M. Boogaard & M. Jansen (Red.), *De taalcanon: Alles wat je altijd al had willen weten over taal* (pp. 57-60). Amsterdam: Meulenhoff bv.
- Hendrix, T., & Hulshof, H. (1996). *Kennis over taal en taalverschijnselen: omgaan met taalkundige onderwerpen in de klas.* Bussum: Coutinho.
- Hendrix, T. (1997). *Taalkunde getoetst: De validatie van een vakonderdeel taalkunde in het schoolvak Nederlands.* Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen: Nijmegen.
- Hulshof, H. (2002). *Vormen van taalkennis: Over grammatica, taalbeschouwing en taalkundige vorming in het onderwijs Nederlands.* Inaugurele rede Universiteit Leiden: Leiden.
- Tammenga-Helmantel, M. (2010). Taalkunde in het voortgezet onderwijs: een breder perspectief. *Levende Talen Magazine. 97* (7), 10-13.
- Tol-Verkuyl, E.M. (2001). *Fundamenten voor taalbeschouwing: Een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs.* Bussum: Coutinho.

BIJLAGE (I) DE ENQUÊTE

ENQUÊTE TAALKUNDE NEDERLANDS

Geachte docent Nederlands,

Deze enquête dient als onderzoeksmateriaal voor mijn scriptieonderzoek. Het onderwerp van dit onderzoek is 'taalkunde in het schoolvak Nederlands'. De enquête is bedoeld voor docenten Nederlands in het voortgezet onderwijs. Ik zou u willen vragen deze enquête in te vullen en uiterlijk woensdag 12 juni op te sturen naar (mailadres). U zou het onderzoek daarmee heel erg helpen.

De enquête begint met enkele algemene vragen:

- Wat is uw geslacht? (Omcirkel) Antwoord: M / V

- Wat is uw leeftijd? Antwoord: ……. jaar

- Hoeveel jaar bent u actief in het onderwijs? Antwoord: ..... jaar

- Op welk(e) niveau(s) geeft u les? (Omcirkel) Antwoord: VMBO-T / HAVO / VWO

- In welke jaargang(en) geeft u les? (Omcirkel) Antwoord: 1 / 2 / 3 / 4 / 5 / 6

Toelichting:
De volgende 51 vragen hebben betrekking op het onderwerp van mijn onderzoek: taalkunde in het schoolvak Nederlands. Bij taalkunde gaat het om de taal als een systeem. De meeste antwoordmogelijkheden op de vragen kennen een schaal van 1 t/m 7. U kunt aangeven wat uw mening is betreffende de vragen, door het voor u juiste bolletje in te kleuren of aan te kruisen. Wanneer u het vierde (en middelste) bolletje inkleurt is uw mening neutraal. Ook is er een open vraag en een ja/nee-vraag opgenomen in de enquête.

1. Welke onderdelen van uw onderwijs Nederlands vallen volgens u onder taalkunde?

……

……

2. Hoeveel aandacht wordt er in de (algemene) huidige lespraktijk besteed aan taalkunde?

   Weinig aandacht O O O O O O O Veel aandacht

3. Hoeveel aandacht besteden schoolmethodes volgens u aan taalkundige onderwerpen?

   Weinig aandacht O O O O O O O Veel aandacht

4. Is het wenselijk dat er meer aandacht komt voor taalkunde in het voortgezet onderwijs?

   Niet wenselijk O O O O O O O Heel erg wenselijk

5. Wat is uw schatting van de omvang van het huidige onderwijs in de taalkunde binnen het schoolvak Nederlands in het curriculum van schooljaar 2012/2013?

Heel klein O O O O O O O Heel groot

Verschillende onderzoeken hebben uitgewezen dat het vakonderdeel taalkunde met name goed te doceren is in combinatie met taalvaardigheid. Daarbij worden taalkundige onderwerpen geïntegreerd in lees-, schrijf- of spreekvaardigheidsoefeningen.

6. Is het combineren van verschillende vakonderdelen in uw ogen wenselijk?

Helemaal niet wenselijk O O O O O O O Heel erg wenselijk

7. Is een combinatie van taalkunde en leesvaardigheid in uw ogen geschikt?

Helemaal niet geschikt O O O O O O O Heel erg geschikt

8. Combineert u taalkunde en leesvaardigheid in uw lessen?

Helemaal nooit O O O O O O O Heel vaak

9. Is een combinatie van taalkunde en schrijfvaardigheid in uw ogen geschikt?

Helemaal niet geschikt O O O O O O O Heel erg geschikt

10. Combineert u taalkunde en schrijfvaardigheid in uw lessen?

Helemaal nooit O O O O O O O Heel vaak

11. Is een combinatie van taalkunde en spreekvaardigheid in uw ogen geschikt?

Helemaal niet geschikt O O O O O O O Heel erg geschikt

12. Combineert u taalkunde en spreekvaardigheid in uw lessen?

Helemaal nooit O O O O O O O Heel vaak

13. In de literatuur die ik heb gelezen wordt enkel de combinatie tussen taalkunde en taalvaardigheid geopperd. Met geen woord wordt gesproken over een mogelijke combinatie tussen taalkunde en letterkunde. Ook in de letterkunde gaat het om geschreven teksten, net als bij leesvaardigheid. Zou daarom de letterkunde ook een geschikt onderdeel kunnen zijn om te combineren met taalkunde?

Helemaal niet geschikt O O O O O O O Heel erg geschikt

14. Zijn teksten die worden behandeld bij het vakonderdeel letterkunde geschikt voor taalkundige analyses?

Helemaal niet geschikt O O O O O O O Heel erg geschikt

15. Wordt het vakonderdeel letterkunde in de huidige onderwijspraktijk gecombineerd met taalkunde?

Helemaal nooit O O O O O O O Heel vaak

16. (Zo nee,) Zou er onderzoek gedaan moeten worden naar de mogelijkheid om taalkunde en letterkunde te combineren?

Zeker niet O O O O O O O Zeker

Een ander punt dat regelmatig genoemd wordt in de literatuur over taalkunde in het voortgezet onderwijs is dat er via de Nederlandse taalkunde een brug zou moeten worden geslagen tussen het schoolvak Nederlands en het vreemdetalenonderwijs. Dit zou het leerproces van de vreemde taal bevorderen, en de leerlingen daarnaast meer bewust maken van (de eigenschappen van) hun moedertaal.

17. Wordt er naar uw idee veel gebruik gemaakt van Nederlandse taalkundige aspecten in het vreemdetalenonderwijs?

Heel weinig O O O O O O O Heel veel

18. Is het wenselijk dat er meer aandacht komt voor Nederlandse taalkundige aspecten in het vreemdetalenonderwijs?

Helemaal niet wenselijk O O O O O O O Heel wenselijk

19. Vergelijkt u de Nederlandse taal in uw eigen lessen met andere talen, op het gebied van taalkundige aspecten?

Helemaal nooit O O O O O O O Heel vaak

De volgende 21 vragen betreffen enkele taalkundige onderwerpen.

20. Hoe deskundig bent u op het gebied van eerste-taalverwerving?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

21. Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van eerste-taalverwerving?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

22. Is eerste-taalverwerving een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

23. Hoe deskundig bent u op het gebied van tweede-taalverwerving?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

24. Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van tweede-taalverwerving?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

25. Is tweede-taalverwerving een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

26. Hoe deskundig bent u op het gebied van straattaal?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

27. Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van straattaal?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

28. Is straattaal een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

29. Hoe deskundig bent u op het gebied van dialecten?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

30. Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van dialecten?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

31. Is het onderwerp dialecten geschikt voor het onderwijs Nederlands?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

32. Hoe deskundig bent u op het gebied van taal en media?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

33. Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van taal en media?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

34. Is het onderwerp taal en media geschikt voor het onderwijs Nederlands?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

35. Hoe deskundig bent u op het gebied van traditionele grammatica?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

36. Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van traditionele grammatica?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

37. Is traditionele grammatica een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

38. Hoe deskundig bent u op het gebied van taalvergelijking?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

39. Hoe deskundig is de gemiddelde docent Nederlands op het gebied van taalvergelijking?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

40. Is taalvergelijking een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?

Helemaal niet O O O O O O O Heel erg

De volgende zeven vragen gaan over grammaticaonderwijs.

41. Vindt u dat het huidige grammaticaonderwijs effectief genoeg is?

Zeker niet O O O O O O O Zeker wel

42. Bent u van mening dat het huidige grammaticaonderwijs anders zou moeten worden vormgegeven?

Zeker niet O O O O O O O Zeker wel

43. Vindt u dat het huidige grammaticaonderwijs de juiste stof behandelt?

Zeker niet O O O O O O O Zeker wel

44. Bent u bekend met het verschil tussen intransitieve werkwoorden en onacussatieve werkwoorden? (Omcirkel)

JA / NEE

45. Intransitieve werkwoorden worden vervoegd met het werkwoord ‘worden’, terwijl onacussatieve werkwoorden worden vervoegd met het werkwoord ‘zijn’. Zou het onderscheid tussen deze soorten werkwoorden een geschikt onderwerp zijn voor het onderwijs Nederlands?

Helemaal niet geschikt O O O O O O O Heel erg geschikt

46. In Nederlandse zinnen kan het finiete werkwoord op twee plaatsen staan: in de ‘verb-second positie’ en in de ‘clause-final positie’. Is dit verschijnsel een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?

Helemaal niet geschikt O O O O O O O Heel erg geschikt

47. Werkwoorden kennen verschillende klassen. Zo zijn er onder andere intransitieve, transitieve en ditransitieve werkwoorden. Deze klassen selecteren een verschillend aantal argumenten. Is dit een geschikt onderwerp voor het onderwijs Nederlands?

Helemaal niet geschikt O O O O O O O Heel erg geschikt

De laatste vier vragen betreffen de mogelijkheid tot het uitbreiden (of eventueel invoeren) van het taalkundeonderwijs.

48. Hendrix (1997) stelt in *Taalkunde getoetst* dat het mogelijk zou moeten zijn om een cursus taalkunde van twintig lessen, binnen één schooljaar, aan te bieden aan leerlingen in het voortgezet onderwijs. Is er volgens u genoeg ruimte om een cursus taalkunde van een dergelijk lengte in te passen in één specifiek leerjaar?

Zeker niet O O O O O O O Zeker wel

49. Denkt u dat er voldoende draagvlak is binnen het onderwijs om een dergelijke cursus in te voeren?

Zeker niet O O O O O O O Zeker wel

50. Denkt u dat docenten Nederlands op dit moment in staat zouden zijn om hun leerlingen van veel taalkundige kennis te voorzien?

Zeker niet O O O O O O O Zeker wel

51. Denkt u dat het realistisch is te veronderstellen dat de overheid besluit om voor taalkunde een grotere rol in te ruimen binnen het curriculum Nederlands in de komende twintig jaar?

Helemaal niet realistisch O O O O O O O Heel erg realistisch

Hartelijk dank voor het invullen van deze enquête!

Vriendelijke groet,

Donald van Lidth de Jeude (Universiteit Utrecht)

BIJLAGE (II): LIJST VAN KERNBEGRIPPEN VOOR TAALKUNDE

- Kernbegrippen taalkunde:
- A. TAAL EN TAALGEBRUIK:
- 1. Leerlingen kunnen uitleggen wat wordt verstaan onder de wetenschappelijke bestudering van taal.
- 1.1. Leerlingen kunnen aan de hand van een of meer voorbeelden uitleggen waarin natuurlijke taal zich onderscheidt van andere talen.
- 1.2 Leerlingen kunnen uitleggen hoe de moderne taalwetenschap het verschijnsel taal benadert.
- 1.3. Leerlingen kunnen een aantal uitgangspunten noemen die gelden in de moderne taalwetenschap.
- 2. Leerlingen kunnen uitleggen in welke deelsystemen de studie van het taalsysteem is ondergebracht.
- 2.1. Leerlingen kunnen aan de hand van een voorbeeld uitleggen wat het verschil is tussen fonemen, spraakklanken en letters.
- 2.2 Leerlingen kunnen uitleggen wat het verschil is tussen het lexicon en een woordenboek.
- 2.3 Leerlingen kunnen uitleggen wat het verschil is tussen morfemen en syllaben.
- 2.4 Leerlingen kunnen een voorbeeld van een morfologische regel geven.
- 2.5 Leerlingen kunnen aan de hand van een voorbeeld uitleggen dat de woordvolgorde van zinnen aan syntactische regels gebonden is.
- 2.6 Leerlingen kunnen uitleggen dat alleen leden uit dezelfde syntactische categorie met elkaar kunnen wisselen.
- 2.7 Leerlingen kunnen aan de hand van een voorbeelduitleggen dat de betekenis van woordgroepen en zinnen niet alleen tot stand komt op grond van de woorden die erin voorkomen, maar ook op grond van semantische regels.
- 2.8 Leerlingen kunnen aan de hand van voorbeelden de verschillende soorten betekenisrelaties uitleggen.
- 2.9 Leerlingen kunnen aangeven aan welke drie eisen een welgevormde zin moet voldoen.
- 2.10 Leerlingen kunnen uitleggen dat het taalsysteem bestaat uit fonemen, morfemen, een lexicon, syntactische regel en semantische regels.
- 2.11 Leerlingen kunnen uitleggen dat in de taalkunde verschillende soorten grammatica's worden onderscheiden.
- 3. Leerlingen kunnen uitleggen wat wordt verstaan onder de studie van het gebruik van het taalsysteem.
- 3.1 Leerlingen kunnen uitleggen dat het gebruik van het taalsysteem een individuele en een maatschappelijke component kent.
- 3.2 Leerlingen kunnen aan de hand van een voorbeeld uitleggen wat de psycholinguïstiek bestudeert.
- 3.3 Leerlingen kunnen aan de hand van een voorbeeld uitleggen wat de sociolinguïstiek bestudeert.
- B Taalvariatie in het Nederlands
- 1. Leerlingen kunnen uitleggen dat onder 'het Nederlands' niet hetzelfde mag worden verstaan als onder het standaard-Nederlands.
- 1.1 Leerlingen kunnen hoofdlijnen aangeven in de ontwikkeling naar het geschreven standaard-Nederlands.
- 1.2 Leerlingen kunnen hoofdlijnen aangeven in de ontwikkeling naar het gesproken standaard-Nederlands.
- 1.3 Leerlingen kunnen uitleggen waarom de term ABN problematisch is.
- 1.4 Leerlingen kunnen uitleggen waarom er een spanningsveld bestaat tussen dialect en standaardtaal en – parallel daaraan – tussen gesproken en geschreven taal.

- 2. Leerlingen kunnen het verschil tussen standaardtaal en dialect uitleggen als een verschil (in status en) in functie.
- 2.1 Leerlingen kunnen het begrip ‘(taal)variëteit’ omschrijven aan de hand van een voorbeeld.
- 2.2 Leerlingen kunnen uitleggen dat de term ‘dialect’ gebruikt wordt in twee verschillende contexten met een verschil in betekenis.
- 2.3 Leerlingen kunnen – afgezien van het Fries – zeven hoofdgroepen in de Nederlands dialecten noemen en deze op de kaart van Nederland en Vlaanderen globaal aanduiden.
- 2.4 Leerlingen kunnen uitleggen waarin een regionaal dialect verschilt van een stadsdialect.
- 2.5 Leerlingen kunnen aan de hand van een voorbeeld uitleggen hoe taalvariatie bijdraagt aan taalverandering.
- 3. Leerlingen kunnen aan de hand van voorbeelden een aantal vooroordelen ten aanzien van dialecten noemen en verduidelijken.
- 4. Leerlingen kunnen aan de hand van voorbeelden de bijzondere positie van het Fries in het Nederlandse taalgebied uitleggen.
- 5. Leerlingen kunnen aan de hand van voorbeelden kernpunten met betrekking tot de strijd voor het behoud van het Nederlands in Vlaanderen uitleggen.
- 5.1 Leerlingen kunnen aan de hand van een aantal voorbeelden verschillen benoemen tussen de standaardtaal in Nederland en Vlaanderen.
- C Taalverwerving
- 1. Leerlingen kunnen uitleggen waarom het volgens de moderne taalkunde zeer aannemelijk wordt geacht dat er bij mensen sprake is van een aangeboren taalvermogen.
- 1.1 Leerlingen kunnen uitleggen waarom het beter is te spreken van het ‘verwerven’ dan van het ‘leren’ van de moedertaal.
- 1.2 Leerlingen kunnen met behulp van voorbeelden uitleggen wat er verstaan wordt onder de ‘kritische periode’ in de taalverwerving.
- 1.3 Leerlingen kunnen uitleggen waarom de pogingen om apen menselijke taal te leren tot mislukken gedoemd zijn.
- 2. Leerlingen kunnen vier hoofdstadia in de eerste-taalverwerving beschrijven en met behulp van enige voorbeelden toelichten.
- 2.1 Leerlingen kunnen de voornaamste karakteristieken noemen van de voortalige periode en daar voorbeelden bij geven.
- 2.2 Leerlingen kunnen de voornaamste karakteristieken noemen van de fase van de één-woordzin en daar voorbeelden bij geven.
- 2.3 Leerlingen kunnen de voornaamste karakteristieken noemen van de twee- en meer-woordzin en daar voorbeelden bij geven.
- 2.4 Leerlingen kunnen de voornaamste karakteristieken noemen van de ontwikkeling naar complexere structuren en daar voorbeelden bij geven.
- 3. Leerlingen kunnen uitleggen dat egocentrisch taalgebruik bij vier- tot achtjarigen een overgangsfase markeert van sociaal gericht taalgebruik naar de innerlijke taal van het denken.